

POP MLADINA. PRIMERJAVA KULTURNIH ŠTUDIJ MLADINSKIH SUBKULTUR V VELIKI BRITANJI IN SLOVENIJI V 20. STOLETJU**

Povzetek. Avtor predstavi ključne družboslovne pristope k razumevanju mladosti v modernih družbah (generacijska pripadnost, vrstništvo, communitas in moratorij) ter razlike v socialni konstrukciji mladosti v obmodernih (fašizem, nacizem in komunizem) in modernih državah (politične demokracije). Nato prikaže razliko med kulturnimi študijami mladine v Veliki Britaniji po drugi svetovni vojni in raziskovanjem mladine v Sloveniji v času socializma in v času politične demokracije. V času socializma je bil v družboslovju prevladujoč razredni pristop, zaradi česar se je na mladino gledalo kot na ideološki konstrukt. Za raziskovanja življenjskih stilov mladih ni bilo pravega posluha. Prve raziskave mladinskih subkultur so se pojavile šele v devetdesetih letih. V sklepnem delu avtor razloži zaostajanje v raziskovanju mladine v Sloveniji z nerazvito kulturno industrijo, majhnostjo slovenskega kulturnega prostora in konservativno kulturno klimo.

Ključni pojmi: mladina, mladinske subkulture, kulturne študije, kulturna industrija, pop kultura, socializem, demokracija

Uvod

Nobena analiza moderne kulture ne more obiti procesa širjenja ameriške kulture zunaj njenih nacionalnih meja. To postane očitno že v prvih desetletjih 20. stoletja (jazz, Hollywood ipd.), še bolj pa po drugi svetovni vojni (rock'n'roll, Hollywood, televizijska kultura ipd.). V tem obdobju je prišlo do kulturne amerikanizacije razvitega sveta predvsem iz dveh razlogov. S porastom življenjskega standarda so se dokončno uveljavili množični mediji, ki so omogočili hitrejšo širjenje kulturnih »virusov« (radio, gramofon, film, televizija, džuboks itd.). Iz ameriškega kulturnega prostora pa so prišle tudi nove kulturne vsebine, ki so odražale novo občutenje modernosti (novi

* Dr. Gregor Tomc, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Pregledni znanstveni članek.

glasbeni žanri, filmi, moda ipd.). Za kulturno prevlado Združenih držav Amerike je bilo več razlogov. Bile so »talilni lonec« različnih kulturnih vplivov, kar se je izkazalo za ustvarjalno. Združene države niso poznale kulturne politike, ki bi sistematično štivila predmoderno kulturno tradicijo srednjih in višjih slojev. V prid njeni premoči pa je govorila tudi velikost severnoameriškega kulturnega prostora. Če so bile evropske kulture še vedno v pretežni meri v službi vzpostavljanja in ohranjanja nacionalnih kulturnih meja (bile so ekskluzivne), je bila ameriška kultura na krilih novih medijev blago, ki je ameriško kulturno identiteto širilo (bila je inkluzivna).

Na kulturno amerikanizacijo razvitega sveta se je v Evropi gledalo različno, od slepega oponašanja do kritike ameriškega »kulturnega imperIALIZMA«. Nas bo na tem mestu zanimal odziv družboslovcev na ta proces na primeru kategorije mladih. Mladi ljudje so po pravilu najbolj dovzetni za nove kulturne vplive, po drugi svetovni vojni pa so postajali tudi vse pomembnejši potrošniki kulture. Zaradi tega se je kulturno amerikanizacijo povezovalo predvsem z mlado generacijo. Razvila se je kulturna industrija, ki se je prilagajala prav mladinskemu okusu in ga hkrati soustvarjala. To ni bila zgolj kultura za mlade, ampak mladinska kultura. Zanimalo nas bo, kakšna je bila družboslovna recepcija te nove mladinske kulture v dveh različnih političnih kontekstih, v razviti demokratični industrijski družbi (Veliki Britaniji) in v socialistični industrializirajoči se družbi (Sloveniji kot delu Jugoslavije) in kasneje v Sloveniji kot samostojni demokratični industrijski državi.

Preden pa se lotimo te analize, moramo na kratko pokazati, kako so družboslovci sploh razumeli mladost v modernih družbah.

Francoski zgodovinar Philippe Ariès velja za prvega raziskovalca, ki se je sistematično lotil analize otroštva in mladosti. Po njegovem mišljenju sta otroštvo in mladost kulturno relativna socialna konstrukta, značilna za moderne družbe, ne pa biološki univerzaliji, značilni na ravni človeške vrste. V Franciji je mogoče govoriti o otroštvu in mladosti šele od 17. stoletja dalje, in sicer zaradi sprememb družine (razvoj intimnejših odnosov med otroci in straši) in socializacije (obvezno šolanje). Pred tem sta se pojma otroštvo in mladost uporabljala kvalitativno drugače, označevala sta samski stan in socialno odvisnost. Še v 18. stoletju so francoska beseda *garçon*, nemška beseda *Knabe*, češka beseda *hlapec* ter angleška beseda *boy* ali *lad* označevale fante od šestega do štiridesetega leta starosti. Te besede so označevale tako starost kot vlogo, tako fanta kot služabnika. Zaradi tega predmoderna družba tudi ni razlikovala med otroštvom in adolescenco. Kot je zapisal Ariès (v: Gillis, 1999: 13–14):

»Nihče ni pomislil, da se otroštvo konča s puberteto. Ideja otroštva je bila povezana z idejo odvisnosti: besede kot sinovi, služabniki in dečki so obstajale tudi v besedišču fevdalne podrejenosti. Otroštvo zapustiš samo tako, da

zapustiš tudi stopnjo odvisnosti ali vsaj tako, da zmanjšaš stopnjo odvisnosti od drugih.«

Nedvomno je mladost v moderni dobi precej drugačna od tiste, ki so jo poznali v tradicionalnih družbah, vendar pa ne bi šli tako daleč in trdili, da je pred tem enostavno ni bilo. Zakaj ne? Vzemimo za ilustracijo problematičnosti takšnega sklepanja analogijo z glasbo. Vzemimo antropologa, ki raziskuje severnoameriška staroselska ljudstva in ugotovi, da mnoga med njimi nimajo pojma, ki bi označeval glasbo. Glasbe torej ne znajo zavestno misliti. Vseeno pa antropolog na terenu ugotavlja, da glasbo ustvarjajo (da jo na primer igrajo ob iniciaciji mladostnikov v odraslost). Bi iz tega, da glasbe ne znajo zavestno misliti, lahko sklepali, da ti staroselci glasbe ne poznajo? Seveda ne. In nekaj podobnega velja po našem mišljenju tudi za mladost. Mladost je biološka univerzalija, ki jo poznajo vse človeške družbe. Na ravni vrste se razlikujemo od drugih primatov po tem, da poznamo med otroštvom in odraslostjo fazo pubertete. Puberteto poznajo tako v lovsko-nabiralskih in poljedelskih kot tudi v industrijskih družbah (Levy, Giovanni in Schmidt, Jeane-Claude (ur.), 1997). Je pa seveda res, da se puberteta v različnih človeških skupnostih različno razume. Lahko jo mislimo zavestno ali ne, lahko je v središču ali bolj na obrobju vsakdanjega življenja, lahko je za ljudi pomembna ali nepomembna. Vendar pa bi bilo iz različnega pomena, ki ga ima za ljudi, napačno sklepati, da obstaja ali ne.

V pričujočem razmišljanju nas bo zanimalo, kakšna je mladost v modernih skupnostih 20. in 21. stoletja. Poleg dejavnikov, ki jih Ariès in Gillis opišeta v zgodnji modernosti (spremembe družine, šolstvo, industrializacija, urbanizacija), bi lahko omenili še nekatere druge, ki so se pojavili šele v 20. stoletju (množični mediji, več prostega časa, rastoči vrednotni odmik od staršev, dvig materialnega standarda, razvoj kulturne industrije), ki so prav tako vplivali na oblikovanje paralelnega mladinskega doživljanja sveta (Tomc, 1999: 11). Socialno ozadje zrele modernosti je delalo mlade ljudi bolj prepoznavne kot skupino, družboslovce pa je to spodbudilo, da mladosti niso več opisovali in razlagali kot dela nečesa drugega, ampak kot samo na sebi.

Govoriti se je začelo o generacijski pripadnosti, vrstništvu, *communitas*, moratoriju ipd. Z generacijo se ni mislilo zgolj ljudi, rojenih v določenem obdobju, na primer petnajstih let (Muršič, 2000: 262), ampak je postala to oznaka za ljudi s skupno generacijsko zavestjo, kot je dejal Mannheim. Za to mora mladostnik pripadati istemu socialnozgodovinskemu prostoru, participirati v aktualnih socialnih in duhovnih interakcijah in na skupen način predelovati doživljanje in izkustva (v: Ule, 1988: 16, 25). Gre, skratka, za mlade ljudi, ki na podoben način doživljajo prostor in čas, v katerem živijo, in ki jih povezuje »duh časa«. V tem smislu lahko govorimo o izgubljeni generaciji po prvi svetovni vojni ali o generaciji šestdesetih let po drugi svetovni vojni. Drugi pojem, s katerim se je mislilo mladino, je bil vrstništvo. V družboslovje

ga je v kontekstu mladine prvi uporabil Talcott Parsons. Po njegovem mišljenju mladi v vrstniških skupinah oblikujejo vrednote, nasprotne odraslim (nasproti delu, rutini in odgovornosti postavljajo zapravljanje, hedonizem in neodgovornost) (Poštrak, 2002: 161). S. N. Eisenstadt vzame Parsonsovo teorijo vrstništva in njegovo teorijo vzorčnih variabel in opredeli mladost kot vmesno obdobje med otroštvom (odvisnost od staršev v primarni skupnosti, kjer so vloge afektivno vpletene, partikularne, askriptivne in difuzne) in odraslostjo (čas, ko smo vpeti v sekundarne socialne institucije, kjer so vloge afektivno nevtralne, univerzalne, utemeljene na doseganju in specifične), novih vlog pa se mladi učijo prav v vrstniških skupinah (ki so specifična kombinacija enih in drugih) (Makarovič, 1983). Tretji pojem je *communitas*, ki ga je pri analizi mladosti prvi uporabljal Victor Turner (Muršič, 2000: 258). Vrstniška razmerja med mladimi so manj strukturirana in definirana kot odnosi med starejšimi pripadniki skupnosti. V družboslovju pa je v zvezi z analizo moderne mladosti pogosto mogoče zaslediti še četrti pojem, moratorij, ki ga je prvi v tem kontekstu uporabil E. H. Erikson. Z njim razume območje delovanja mladih, ki je osvobojeno neposrednega nadzora staršev in v katerem je mogoče eksperimentirati z različnimi vzorci obnašanja (prav tam, 262). Mike Brake opozarja, da se moratorija mladine delavskega in srednjega razreda pomembno razlikujeta (Brake, 1983: 37):

»Subkulture nudijo mladini delavskega razreda tisto, kar je mladina srednjega razreda iskala na univerzi. To je moratorij, časovni in geografski prostor, ki je lahko uporabljen za preverjanje vprašanj o svetu in njihovem odnosu do sveta. V njem je možno eksperimentirati z identitetami in zamisliti ter tehtati možnosti za družbeno spremembo.«

Vsi ti pojmi kažejo na to, da je v 20. stoletju v vsakdanjem življenju postalo samoumevno zavestno dojemanje mladosti in da se je ta samoumevnost preselila v družboslovje, kjer je dobila različne teoretske konceptualizacije. Ni pa šlo za kakršno koli mišljenje mladosti. Mladi so postajali vse bolj drugačni od odraslih, ker so vse več časa preživeli v vrstniških skupnostih drugih mladih, v *communitas* nasproti družbi, v času moratorija namenjenega eksperimentiranju, ne pa delu. Ker je njihova socializacija potekala v odnosu do odraslih vse bolj paralelno, so se oblikovala specifično mladinska generacijska doživljanja sveta. In v središču največkrat nereflektirane generacijske pripadnosti kategoriji mladih so mladinske subkulture, generatorji zavestnega doživljanja vrstniške pripadnosti.

Ideološki konstrukti mladosti

Odrasli, ki so to situacijo analizirali, so odmikanje mladih od starševskega in dominantnega sveta najprej razumeli kot problematično. Zato ne preseñeča, da je Albert Cohen, predstavnik čikaške sociološke šole, na začetku

20. stoletja mladino proučeval v kontekstu deviantnega obnašanja (mladostniške bande) (Poštrak, 2002: 161). Leta 1938 je Robert Merton predlagal drugačno definicijo anomije. Če je za Durkheima anomija stanje v družbi, ko med pripadniki ni zadostnega strinjanja o vrednotah in ciljih, jo Merton opredeli kot stanje, v katerem ni zadostnega prekrivanja med kulturno definiranimi cilji in institucionaliziranimi sredstvi za uresničevanje teh ciljev, ki jih imajo pripadniki družbe na voljo. Mladi iz nižjih slojev internalizirajo vrednote dominantnega sveta, a kasneje, kot mladostniki, nimajo na voljo sredstev, s katerimi bi lahko te vrednote na legitimen način uresničevali. Zato pride do napetosti, ki se razreši z oblikovanjem mladinskih band in delinkvenco (Siegel in Senna, 1988: 133). Mladost se je v prvi polovici 20. stoletja največkrat doživljalo kot grožnjo obstoječemu redu, in to se je odrazilo tudi v takratnem družboslovju.

V doživljanju mladosti kot grožnje sta počivali dve idealnotipski interpretaciji mladosti v vsakdanjem življenju. V obmodernih družbah (fašizem, nacizem, komunizem) se je mladino povelečevalo kot avantgardo, v demokratičnih družbah pa se jo je doživljalo kot problem (Passerini, 1997: 281). V fašizmu je bila mladost pojmovana kot junaška, starost pa kot dekadentna. Vendar pa je mladost, prepuščena sama sebi, destruktivna. Zato morajo mladi odraščati pod vojaškim nadzorom fašističnih oblasti. Mladost torej ni mišljena kot faza v življenjskem ciklu človeka, ampak v večji meri kot stanje duha, konkretno kot predanost idejam fašizma. Zato je lahko duce takrat veljal za najmlajšega med Italijani (Malvano, 1997: 232, 250). Nekaj podobnega je veljalo tudi za nacizem. Vodja Hitlerjeve mladine je leta 1934 dejal, da je v novi Nemčiji prostor le za večno mlade. In kdo so bili večni mladeniči in mladenke nove Nemčije? Tako kot v fašizmu je bila mladost stvar drže, predanosti ideji nacionalsocializma (Michaud, 1997: 257).

Nekaj podobnega je veljalo tudi za komunistične države. Vzemimo za ilustracijo Slovenijo v socialistični Jugoslaviji. Mladinska organizacija je bila neposredno podrejena komunistični partiji in je morala izvrševati njeno politiko. V 50. letih prejšnjega stoletja je bilo vanjo vključenih približno 95 % vse slovenske mladine. Mladinska organizacija je bila na čelu »boja za mladino« (organizirala je brigadirsko delo, vodila seminarje na šolah ipd.) (Tomc, 1994: 119). Tudi v Sloveniji je bila mladost stanje duha, ki ga je bilo treba adolescentom z indoktrinacijo šele vcepiti. Zanimivo je, da je tako kot duce v fašistični Italiji tudi maršal Tito v Jugoslaviji poosebljal mladost (njegov domnevni rojstni dan je sovpadal s pompoznim praznovanjem dneva mladosti).

V demokratičnih industrijskih družbah, ki niso uresničevale nekega skupnega, za vse zavezujočega cilja (na primer odrešitev, rasno očiščenje ali socializem na poti v komunizem), je mladina predstavljala problem. Tudi če so obstajale organizacije, ki so jo skušale nadzirati (na primer gibanje

skavtov), je šlo za gibanja na ravni civilne družbe, v katerih je bilo članstvo prostovoljno. Starši niso imeli jasne predstave o tem, kako je treba vzgajati svoje otroke, saj so tradicionalne, za vse zavezujoče vrednote izgubljale pomen, pravega nadomestila zanje pa v demokratični moderni družbi več ni. Že samo zaradi tega je postajala mladina v demokratičnih družbah vse bolj avtonomna.

Videli smo, da se je v 50. letih v ZDA mladost v nižjih slojih povezovalo z delinkvenco. Mladi so predstavljali potencialno nevarnost sebi in drugim. V 60. letih pa se je diskurz postopno začel spreminjati. Vse več se je govorilo o najstnikih in o mladinskih subkulturah. Vendar pa se je na najstnike še vedno gledalo z nezaupanjem. Kaj je bil razlog za to, da je mladina v očeh odraslih »odpovedala«? Razlogi so bili različni. Eni so trdili, da je postala vzgoja v družini preveč permisivna. A kakšna bi socializacija morala biti? Razpravljalo se je tudi o krizi tradicionalnih vrednot. Se v Ameriki pojavlja tiranija otrok? Spet tretji so videli težavo v razpadu družine. Vse več je bilo namreč nepopolnih, enostarševskih družin. Dodaten problem naj bi predstavljalo še to, da se je kultura nižjih slojev, in to ne katera koli, ampak kultura temnopoltih državljanov ZDA (v s politično korektnostjo manj obremenjenih časih, ki jih opisujemo, se je temu reklo rasna ali črnska kultura), širila v srednje sloje v obliki rock'n'rolla. Dodatno legitimacijo potencialno problematični najstniški identiteti pa so dajali še »teenpics«, filmi za adolescence, ki niso več poučevali mladih o starševskih vrednotah, ampak so jim ponujali filme po njihovi meri, mladinsko kulturo (filmi kot *Vzhodno od raja*, *Upornik brez razloga*, *Rock Around the Clock*, *Jailhose Rock* itd.). Mladi so namreč postajali vse bolj pomembni potrošniki kulture (Passerini, 1997: 317–338).

To je bil torej kulturni kontekst demokratične industrijske družbe, v katerem so se v Veliki Britaniji oblikovale kulturne študije – mladost kot problem, mladina kot avtonomna skupina in kot pomemben kulturni potrošnik.

Kulturne študije mladine v veliki britaniji

Leta 1964 je Richard Hoggart ustanovil Center za sodobne kulturne študije na Univerzi v Birminghamu. Na oblikovanje discipline je vplival F. R. Leavis, literarni kritik, ki se je v povojni Veliki Britaniji zavzemal za to, čemur se je kasneje reklo »redistribucija kulturnega kapitala«. S sistemom večernih šol in drugimi oblikami delovanja je skušal pripadnike nižjih slojev izobraziti v elitni kulturi in jih hkrati obvarovati pred domnevno nevarnostjo množične kulture. Hoggart je v svojem najbolj znanem delu *Rabe pismenosti* nedvoumno izrazil to pozicijo. Na eni strani povečuje tradicionalno delavsko kulturo, na drugi pa strupeno napade sodobno popularno kulturo, ki je takrat prihajala iz Amerike (During, 1993: 2–3). Iz tega začetnega obdobja

kulturnih študij sta ostala dva poudarka, na eni strani sam raziskovalni pristop (empirično raziskovanje, ki je bilo v družboslovju že uveljavljeno, je zamenjal kvalitativen raziskovalni pristop, bližji literarnim študijam) in na drugi strani afiniteta do raziskovanja delavske kulture (vpliv ameriškega družboslovja iz prve polovice 20. stoletja, ki raziskuje delinkvenco nižjih slojev). Avtorji, ki izhajajo iz kulturnih študij, največkrat opustijo držo vrednostno nevtralnega raziskovalca, ki empirično in s kvantitativno analizo preverja svoje hipoteze, ter raziskujejo sam vrednostni svet delavcev, njihovo vsakdanje doživljanje sveta.

Avtorji, ki so sledili Hoggartu v 70. letih, so se v veliki meri oblikovali v kulturnem kontekstu generacije baby boom iz 60. let. Takrat je v javno življenje stopila velika kohorta mladih, na katere sta vplivala dva pomembna dogodka. Prvi je bil angleški beat rock (skupine kot The Beatles, The Rolling Stones ali The Kinks), ki je preoblikoval rock'n'roll 50. let (izvajalcev, kot so Chuck Berry, Jerry Lee Lewis ali Elvis Presley). Če je bil rock'n'roll do takrat glasba za zabavo delavske mladine, so mu ustvarjalci angleškega beata dodali novo dimenzijo – samostojno avtorstvo, bohemska držo, izražanje lastnih občutenj ipd. ter ga na ta način naredili bolj sprejemljivega za bolj individualistično usmerjene mlade iz srednjih slojev britanske družbe. Od sredine 60. let dalje se je zato v krogih urbano, liberalno usmerjenih intelektualcev srednjega sloja začelo gledati na popularno kulturo drugače. Ta pogled se je iz Velike Britanije širil po celotnem zahodnem svetu. Če je za generacijo Leavisa in Hoggarta predstavljala grožnja za domačo kulturo delavcev, je za generacijo intelektualcev, ki so se oblikovali v 60. letih, predstavljala avtentičen izraz doživljanja sveta, ne zgolj izpovedno, ampak tudi glasbeno.

Drugi dejavnik, ki je prav tako pomembno vplival na generacijo 60. let, je bila vojna v Vietnamu. Mladi Američani, ki so živeli v mladinskem moratoriju, v katerem so eksperimentirali z različnimi življenjskimi stili, ne da bi se jim bi bilo treba obremenjevati z vsakdanjimi problemi odraslega sveta, so bili naenkrat soočeni z možnostjo vpoklica v ameriško vojsko. Mladina se je po sili razmer politizirala. Oblikovali sta se subpolitični (študentsko gibanje) in subkulturni (hipiji) gibanji, ki sta se med seboj navdihovali. Med mladimi Američani je bilo vse več upornikov z razlogom in ta drža se je prenesla tudi v zahodno in v del vzhodne Evrope. V tem kontekstu so marksistično navdahnjeni družboslovci začeli na mladino gledati kot na potencialni detonator revolucionarne situacije.

Generacija 60. let se je zaradi širjenja množičnih medijev oblikovala v interakciji lokalnega in globalnega. Lokalna glasba ameriške mladine nižjih slojev se je s pomočjo množičnih medijev v 50. letih globalizirala. S pomočjo množičnih medijev je ta lokalna ameriška scena najprej vplivala prav na mladino v Veliki Britaniji. V 60. letih se je pojavila lokalna reinterpretacija te globalne glasbe (angleški beat rock), ki se je s pomočjo množičnih medijev

spet globaliziral, postal je angloameriška kultura. In analogno – politizacija ameriške mladine (lokalna subpolitična scena zaradi vojne Vietnamu) se je s pomočjo množičnih medijev globalizirala, postala je del političnega radikalizma pripadnikov mladinskih subkultur razvitega zahodno in dela vzhodnoevropskega sveta, ki se jih vojna v Vietnamu sicer ni neposredno dotikala.

To mladinsko delovanje je odmevalo tudi v družboslovju 70. let. Mladina je postala zanimiva za analizo problemov demokratične industrijske družbe. In ko so britanski družboslovci iskali teorijo, s katero bi lahko zadovoljivo pojasnili mladinsko gibanje kot problematizacijo demokratične industrijske družbe, so našli navdih v marksizmu. Zelo vplivna je bila frankfurtska kritična šola, predvsem njena osrednja avtorja Theodore Adorno in Max Horkheimer s pojmom »kulturne industrije«, pomemben pa je bil tudi Antonio Gramsci, ki je razdelal pojma hegemonija in kontrahegemonija (prav tam, 5). Že iz obeh virov navdiha je razvidna določena »razpetost« v teoretskem jedru kulturnih študij mladine. Adorno in Horkheimer podata uničujočo kritiko sodobne popularne kulture kot estetsko ničvredne, standardizirane, zaradi profita nastale proizvodnje, ki vodi v svet brez svobode in individualizma. Kot formalna zagovornika političnih interesov delavskega razreda in dejansko pripadnika srednjih in višjih slojev niti za hip ne oklevata in izrazita najgloblji prezir do delavske kulture rock'n'rolla. Na drugi strani je Gramsci, ki opozarja na to, da se je treba hegemoniji dominantnega sveta, ki jo vladajoči razred perpetuira z obvladovanjem institucij civilne družbe (medijev, šole, cerkve ipd.) zoperstaviti s kontrahegemoniskim diskurzom vladanih. Z njegove perspektive je mogoče videti v kulturi mladih delavcev (tedijev, modov, skinov, rockerjev, briljantinarjev, punksov ipd.) tudi upor, morda zgolj skozi rituale, a vseeno upor zoper hegemonijo vladajočih srednjih in višjih slojev. Če je razlaga Adorna in Horkheimerja blizu Leavisu in Hoggartu, ponuja Gramsci razlago, ki je bolj po meri intelektualcev, ki so se oblikovali v generaciji 60. let. V tej dvojnosti se skriva temeljna dvomnost delovanja mladinskih subkultur za te kulturologe. V sferi prostega časa je delovanje mladih mogoče interpretirati emancipatorno, vendar pa ne problematizira sfere dela, zaradi česar v resnici ne more revolucionirati delovanja kulturne industrije. Vzemimo za ilustracijo te dvojnosti pogled Dicka Hebdirga na mladinske subkulture v času punka (1980: 125) – to, kar se zanj sicer začne kot upor, se neogibno konča kot moda, kot del komercialne kulturne industrije.

Še na nekaj je treba opozoriti. Kulturne študije raziskujejo, kot smo ugotovili, mladinske subkulture zato, ker so dobre za mišljenje problemov sodobne industrijske družbe. To pomeni, da ti avtorji ne afirmirajo preprosto sodobne popularne kulture kot izraza občutenja sveta nekega segmenta mladih ljudi. Kot ugotavlja During (1993: 18), ti teoretiki radi »popularnemu« občinstvu dopovedujejo, kako estetski užitek deluje v zgodovini teorije, ne

opisujejo in razlagajo pa tega, kako ti mladi ljudje glasbo dejansko doživljajo. To pomeni, da tiste popularne glasbene žanre, ki ne sodijo v kontekst njihove interpretacije sveta, enostavno ignorirajo. Bryson na primer ugotavlja, da obstajajo v Ameriki žanri, ki imajo izrazit pečat nižjih slojev (rap, heavy metal, country & western) (1996: 895). Pri nas bi lahko nekaj podobnega rekli za pop, heavy metal in narodnozabavno (NZ) glasbo. Te žanre bi bilo težko uporabiti kot orodje za kritiko dominantnega sveta. Pop je preveč eskapističen, heavy metal je preveč fasciniran z okultnim, NZ glasba pa je preveč domačijska ... Je naključje, da je bilo o njih zelo malo družboslovnega raziskovanja, tudi kulturološkega? Po našem mišljenju ne. Ker ne sodijo v kontekst srednjeslojne analize sodobnih industrijskih družb, »upora brez upa zmage«, če lahko tako označimo britanske kulturne študije mladine v tem obdobju, se teh žanrov ne raziskuje.

Mladinska potrošnja pop kulture predstavlja v kulturnih študijah predvsem sredstvo za interpretacijo modernega sveta. Gre za raziskovalce iz srednjih slojev oz. za raziskovalce, ki se z njimi identificirajo, ki so pod vplivom angleškega beat rocka razvili interes za delavsko kulturo rock'n'rolla in si – ker so bili bližje centrom moči – prisvojili njegovo interpretacijo. Pri tem so se v teoriji naslanjali na marksizem, na še eno teorijo srednjih slojev, s katero so si ti v 19. stoletju skušali prisvojiti interpretacijo sindikalističnega gibanja delavcev. Vse bolj je videti, da gre v kulturnih študijah za srednjeslojno prisvajanje delavske kulture in gibanja ... zaradi mišljenja nemogoče revolucije v demokratičnih industrijskih družbah.

Zanimivo je, da je druga generacija kulturologov – v 90. letih, v času, ko je bil marksizem za nekaj časa delegitimiran zaradi padca socialističnih držav in ko je v popularni glasbi prevladovala elektronska glasba in klubska scena, ki jo je bilo težko interpretirati v kontekstu uporniške mladine (bila je namreč intimistična, usmerjena na posameznika, hedonistična, eskapistična ipd.) – mladinsko subkulturo intepretirala na radikalno drugačen način. Konec marksizma in mladinskega uporništva je postal domnevni kazalec tega, da živimo v postmodernem svetu oz. v pozni modernosti, v kateri upada pomen kolektivnih identitet, v kateri življenski stili postajajo vse bolj fragmentirani, identitete pa so bolj kot razredne plemenske (Mafesoli, 1996). V ozadju je še ena instrumentalna raba mladine za razlago modernega sveta – mladino se upoprablja kot znanilca neotribalnega post-modernega sveta.

Danes raziskovanje mladinskih subkultur ni več zelo aktualno. Na prvi pogled dobi človek vtis, da ni dovolj zanimivih subkultur, ki bi bile za raziskovanje primerne. Vendar pa nam naša analiza omogoča tudi drugačno sklepanje. Kaj pa, če problem ni v mladinskih subkulturah, ampak se je zgolj izpraznil teoretski kontekst 60. let? Je postala uporniška mladina za razlago »postmodernega« sveta enostavno premalo uporabna?

Raziskovanje mladine pod slovenskim socializmom

Že na prvi pogled je jasno, da je bil interes za raziskovanje mladine v Sloveniji primerjalno gledano z Veliko Britanijo zelo drugačen. Za to je bilo več razlogov.

Glavni razlog za to je medijska nerazvitost. V Sloveniji v 60. in 70. letih ni bilo kulturne industrije, ki bi lahko navdihnili družboslovce za kritiko odtujene kulturne proizvodnje. Proizvodnja popularne glasbe je bila pri nas nerazvita celo v primerjavi z hrvaškim in srbskim kulturnim prostorom, kaj šele z zahodnim svetom, s katerim smo se radi primerjali. Večina popularnih glasbenikov je delovala v razmerah, ki jih je Adorno povelečeval na primeru Beethovna kot idealne za estetsko delovanje – bili so glasbeni obrtniki. Izjema je bila slovenska popevka, ki pa je bila pod državnim mecenstvom. A tudi v tem primeru so prodajo nosilcev zvoka na trgu nadomeščali državno organizirani festivali popevk. Rock in narodnozabavna glasba sta delovala na nerazvitem trgu. Rock glasba je bila zaradi jezikovnih barrier v veliki meri omejena na slovenski trg, konservativni državni mediji (v njih so bili na položajih urednikov v glavnem ljudje s swing jazz scene) so ga v veliki meri ignorirali. To je veljalo tako za nacionalni radio in televizijo kot tudi za založbe (za snemanje v studiju si na primer potreboval pogodbo z državo, ne denar). Praktično edino podporo rockovskim ustvarjalcem so nudili alternativni mediji (predvsem Radio Študent in Študentski kulturni center, ŠKUC). Narodnozabavna glasba je bila prav tako omejena na trg in državno diskriminirana, vendar je bila bistveno bolj popularna (predvsem na ruralnih območjih prek institucije veselice), uspel pa ji je tudi prodor v srednjeevropski kulturni prostor. Zato ne preseneča, da pop kultura v 60. in 70. letih ni doživela nobene družboslovne refleksije, da se je le malokdo lotil analize Avsenikov ali Buldožerjev. Ne premoremo niti ene znanstvene analize iz tistega časa, ki bi obravnavala tedanjo popularno glasbo. Hipiji in narodnozabavni glasbeniki so bili za kulturno konservativne slovenske intelektualce (ki se jim je čas ustavil v času elitne ali v najboljšem primeru jazz glasbe) popolna anatema in margina.

Drugi dejavnik je stanje slovenskega družboslovja v tistem obdobju. Če so britanski družboslovci, združeni okoli kulturnih študij, skušali razmišljati zunaj horizonta hegemonije demokratične industrijske družbe, je bilo nekaj podobnega – da bi skupina slovenskih družboslovcev razmišljala o potencialu študentskega in hipijevskega gibanja za spremembo samoupravnega socializma – enostavno nepredstavljivo. Vse razprave v slovenskem družboslovju tistega obdobja so bile apologetske ali heretične. Družboslovci so se ukvarjali s tem, kako implementirati bolj učinkovito samoupravno odločanje v tovarnah, v raziskavah odločanja v politiki se je raziskovalo delegatski sistem posrednega odločanja, v razmišljanju o mednarodni politiki se je povzdigovalo predvsem Gibanje neuvršenih ipd. Nihče ni poskušal hegemonije

režimskega pogleda na svet preseči. Nihče ni v svoje raziskovanje vključeval avtonomnega delovanja posameznikov, delovanja civilne družbe ali politične demokracije. V jeziku Gramscija bi lahko rekli, da v tedanjem družboslovju enostavno ni bilo prostora za kontrahegemonski diskurz.

Na mladino se je gledalo na dva nasprotujoča si načina. Na eni strani je bila mladina, ki je bila vključena v podporne organizacije komunistične partije, in ta mladina je bila avantgardna. Ti mladi so bili v službi uresničevanja ciljev samoupravnega socializma. Od začetka 70. let, ko je partija ukinila študentko gibanje, je bila to ZSMS (Zveza socialistične mladine Slovenije). Na drugi strani je bila mladina, ki se je iz podpornega političnega delovanja umaknila. V 70. letih se takšnega obnašanja na ravni državne politike ni več preganjalo. Je pa za mlade rockerje takrat veljalo, da so podlegli vplivu dekadentnih buržoaznih vrednot, uvoženih z Zahoda. Ta mladina je predstavljala problem pri izgradnji samoupravnega socializma.

Mladina samo po sebi za družboslovne raziskovalce ni bila posebno zanimiva. Avtentična je postala šele kot podaljšana roka partijske politike. Podobno kot v drugih obmodernih skupnostih se je na pojem avtonomne mladine gledalo sumničavo. V nekem pogledu mladina ni bila čisto pravi socialni pojav. Tako je na primer Uletova še konec 80. let zapisala (1988: 25):

»Drugi socialni sloji, institucije imajo dokaj jasno realno eksistenčno osnovo in s tem možnosti za 'socialno objektivnost', ki jo lahko razlikujemo od ideoloških predelav te osnove v družbeni zavesti. Tako ima proletariat takšno osnovo v mezdnem delu, meščanski razred v zasebni lastnini in v kapitalu, državne institucije v splošno sprejetih in legitimnih funkcijah države, družina v biosocialni reprodukciji človeka itd.

Pri mladini pa le težka najdemo njeno referenčno osnovo v družbeni stvarnosti. Morda je to generacijska povezanost 'mladih' ljudi. Toda 'mladost' je podobno kot mladina predvsem socialni in ideološki konstrukt, ne pa objektivna danost, če vzamemo za osnovo adolescenco kot sociopsihični proces odraščanja. Ta se niti nujno niti povsem ne ujema z mladostjo, niti ni le objektivna stvarnost, ker družba oz. njena vodilna ideologija vnaša v ta proces svoje 'definicije' identitete, faz odraščanja itd.«.

Po takrat hegemonskem teoretskem pogledu na svet so bili razredi, države in družine objektivno realni socialni pojavi, mladina pa zgolj ideološki konstrukt. Mladina je bila lahko le »mladina«. Če jo v tej 3D-sociologiji (delo, država, družina) že raziskujemo, potem je zanimivo le to, kako se vključuje v ta svet. Za kontrahegemonski diskurz v tem družboslovju ni bilo prostora. S tem pa seveda tudi ni bilo prostora za kulturne študije mladine, kot so se razvile v Veliki Britaniji.

Tretji problem slovenske družbe v 70. letih pa je bil, da je bila hegemonska predstava o kulturi izredno koservativna. Če so v Veliki Britaniji kulturologi že resno razpravljali o popularni kulturi, se je pri nas še vedno

samoumevno delalo enačaj med visoko kulturo kot pravo kulturo in popularno kulturo kot estetsko ničvredno. Vse, kar je moral družboslovec vedeti o popularni kulturi, so že veliko pred tem povedali avtorji frankfurtske šole. To, kar je Adorno povedal o nemškem šlagerju med obema svetovnima vojnama, je držalo tudi za popularno glasbo 60. in 70. let. Ta kultura je v najboljšem primeru zabavna in aktualna, ne moremo pa je resno ocenjevati po estetskih merilih. Nasproti pravi kulturi je ne-kultura in razpravljati resno o ne-kulturi je neprimerno. Ko sem objavil svoj prvi družboslovni tekst, *Živali rokenrola* (1981), sem, ne da bi vedel, prekršil obe pravili takrat vladajočega družboslovja – o mladini sem razmišljal kot o avtonomni socialni skupini, ki predstavlja problem za dominantni svet, o rocku pa sem razmišljal kot o legitimni obliki estetskega ustvarjanja. To je lahko za takratno vladajoče družboslovje pomenilo le eno, »biologizem« (Kirn, 1984: 281):

»Tomc izhaja iz tega, da temeljna družbena ločnica, sedaj dokazana s pojavom rocka in punka, ni razredna, torej tista, ki je vsajena v vsakokratni značaj, način produkcijskega procesa, temveč starostna. Ne razredni boj, temveč generacijski boj, ne družbene zakonitosti, temveč biološke zakonitosti so tiste, ki določajo razvoj zgodovine.«

Bil pa je to kljub vsemu že čas, ko so se začeli na ravni civilne družbe pojavljati zametki kontrahegemonskega diskurza. Na področju, ki nas zanima, velja omeniti dva družboslovna prevoda iz angleškega govornega področja, ki sta pomembno vplivala na oblikovanje interesa za mladinske študije v našem prostoru. Prvo je delo Mika Braka o sociologiji mladinskih kultur in subkultur (1983), drugo pa delo Simona Fritha s področja sociologije rocka (1986). V ta kontekst sodi še zbornik o usodi punka pod slovensko družbo in državo (1984).

Iz tega kratkega prikaza je razvidno, zakaj pri nas v 70. in 80. letih ni bilo lahko razmišljati o mladini v kontekstu kulturnih študij. V medijsko, družboslovno in kulturno nerazvitem okolju Slovenije enostavno ni bilo avtonomnega prostora, v katerem bi se lahko oblikoval kontrahegemonski diskurz. Če se je že pojavil kdo, ki so ga zanimali generacijska pripadnost, vrstništvo, skupnost in moratorij mladih, je bil hitro označen za biologista, ki zagovarja nerazreden pristop k družboslovju. Kaj takšnega pa je veljalo za povsem nerelevantno raziskovalno početje.

Kulturne študije mladine v slovenski demokraciji

Ko se je sredi 90. let na Fakulteti za družbene vede oblikoval študij kulturologije, je bil kontekst bistveno drugačen kot pred tridesetimi leti v Birminghamu.

Kot prvo so bile bistveno drugačne same okoliščine nastanka novega študijskega programa pri nas. Za britanske kulturne študije v 70. letih smo

ugotovili, da so bile proizvod nezadovoljnih srednjeloslojnih intelektualcev, ki so si prisvojili interpretacijo delavske kulture in gibanja, da bi na ta način kritično mislili demokratično industrijsko družbo. Marksistična ideologija je imela v slovenskem socializmu apologetski ali heretičen pomen, ne pa subverzivnega interpretativnega naboja. Zato v 90. letih med družboslovci ni bilo raziskovalcev, ki bi marksizem uporabljali na način, podoben britanskim kulturologom. Poleg tega pa je bilo pri nas, kot smo videli, razumevanje popularne kulture veliko bolj elitistično.

Na Fakulteti za družbene vede je bila kulturologija mišljena kot študij različnih oblik kulture (znanosti, umetnosti, religije, morale ipd.) s kar se da različnih perspektiv (sociologija, filozofija, antropologija, psihologija ipd.). Oddelka za kulturologijo, kot se je oblikoval, ni povezoval skupen teoretski pristop, ampak raznolikost teoretskih in raziskovalnih pristopov. Če s čim, se je kulturološki pristop povezovalo s to raznolikostjo, z veliko širino pristopov. Glede na to je razumljivo, da posebnega poudarka na raziskovanje mladinskih subkultur po vzoru na kulturne študije ni bilo. Še več, glede na tradicijo raziskovanja mladine v slovenskem prostoru je bilo bolj verjetno, da bo pristop, ki raziskuje mladinske vrednostne svetove, ostal v ozadju.

Gre pa še za dve stvari. Raziskovanje uporniške mladine je postajalo v kontekstu »postmodernosti« vse manj modno. Zaradi gospodarske recesije pa se je v svetu poudarek pri raziskovanju mladine postopno preusmerjal na empirično raziskovanje položaja mladih v dominantni skupnosti – na težave pri zaposlovanju, politični participaciji, socialni ranljivosti ipd. Na področju tovrstnega empiričnega družboslovja se je pri nas mladino raziskovalo. Navedimo dve večji raziskavi: Mladina 2000 (Miheljak, 2002) in Mladina 2010 (Lavrič, 2011).

Kljub temu pa je raziskovalna skupina na Oddelku za kulturologijo ob koncu 90. let izvedla raziskavo mladinskih subkultur v Sloveniji. Phil Cohen razlikuje tri pristope k raziskovanju mladinskih subkultur – zgodovinski pristop, ki poudarja razredno pripadnost, semiotični pristop, ki analizira izrazne načine, in fenomenološki pristop, ki opisuje načine življenja samih protagonistov (Poštrak, 2002: 164 – 5). Po tej klasifikaciji bi lahko to raziskavo opredelili kot v veliki meri fenomenološko. V knjigi Urbana plemena (ur. Stankovič et al, 1999) je opisanih deset slovenskih subkultur: skaterji (Šaver, 2002), rockabillyji (Mal, 2002), rockerji (Stankovič, 2002), raverji (Rozina, 2002), lezbijke in geji (Velikonja, 2002), skinheadi (Gregorčič, 2002), bikerji (Jurman, 2002), heavy metalci (Prezelj, 2002), punkerji (Bašin, 2002) in Balkan scena (Ceglar, 2002). Cilj vsakega od raziskovalcev je bil, da prikaže nastanek scene oz. subkulture pri nas, njen razvoj ter obnašanje in vrednote protagonistov. Zaenkrat gre za edino tovrstno raziskavo v Sloveniji.

Če se omejimo le na monografije o mladinskih subkulturah, je treba omeniti vsaj še dve publikaciji, ki sta nastali zunaj FDV. Prva je obsežno

raziskovalno delo v dveh knjigah Rajka Muršiča, etnologa in antropologa, ki je na interdisciplinaren način, med lokalnim (vas Trate) in globalnim (rock glasba) opisal razmerje med punk sceno in vaško skupnostjo (2000). Drugo delo je zbornik *Subkulture. Prispevki za kritiko in analizo družbenih gibanj* (Fištravec, 2002). V njem sta za naše razmišljanje zanimivi dve raziskavi – antropološka raziskava otroške subkulture otrok s ceste v Ukrajini (Naterer, 2002) in analiza mladinske subpolitike, mariborskega študentskega gibanja v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja (Šipuš, 2002).

Sklep

V 20. stoletju so se izoblikovali trije idealnotipski pogledi na mladost. V totalitarnih državah se je na mladino gledalo kot na avantgardo, ki mora biti pod nadzorom odraslih. V demokratičnih državah je prevladoval pogled, da predstavlja mladina problem, ki kaže na težave skupnosti, v ZDA na primer na pretirano permisivnost, razpad tradicionalnih vrednot in krizo družine. Ta pogled je na začetku 80. let v Sloveniji verjetno prvi izrazil Slavoj Žižek, ko je zapisal, da je punk simptom razkroja socialističnega samoupravljanja (1981). Tretji pogled je, da je mladost čas uporništva. Ta pogled je prišel do veljave v 60. letih prejšnjega stoletja, v kontekstu vojne v Vietnamu, ki je radikalizirala del generacije mladih Američanov (po pravilu študentov) in kasneje še mladih drugod v razvitem svetu. Naša osnovna teza je, da so kulturologi desetletje kasneje to predstavo o mladosti samoumevno predpostavljali v svojih analizah mladosti. Biti mlad je za njih samoumevno pomenilo biti uporen. Mladina, ki ni uporniška, je za to generacijo družboslovcev na nek način defektna. Takšno izkušnjo mladinskega doživljanja prostora in časa so intepretirali v kontekstu marksistične teorije. Po našem mišljenju je ta predstava o mladini napačna in gnezdi v specifični izkušnji 60. let prejšnjega stoletja, ki se je ne sme generalizirati. To, kar je skupno mladim v modernih družbah, je, da avtonomno eksperimentirajo z življenskimi stili v obdobju moratorija, konkretne vsebine tega eksperimentiranja pa so odvisne od kulturno relativnega prostora in časa.

V 20. stoletju se je radikalno spremenila tudi kulturna potrošnja. Ljudska kultura se je s pomočjo novih množičnih medijev iz lokalne spremenila v globalno kulturo. Prva je to izkoristila jazz glasba. Elitna kultura, ki je stala ob strani tega razvoja, se je hitro marginalizirala. Bolj kot je izgubljala konotacijo estetskega užitka v vsakdanjem življenju (v srednjeevropskem kontekstu je bila zadnja elitna glasba za zabavo verjetno dunajski valček), bolj so se srednji sloji preusmerjali k potrošnji popularne glasbe nižjih slojev. Na ta način so se izvorne delavske glasbe spreminjale v hibride, ki so vse bolj odražali tudi sredneslojne estetske afinitete. To velja tudi za rock'n'roll, ki se je začel kot glasba za zabavo nižjih slojev v ZDA (najprej temnopoltih,

nato ruralne in urbane delavske mladine) in je tematiziral predvsem starševsko delavsko kulturo. Predvsem po angleškem beat rocku se je začelo to spreminjati – glasba je postajala vse bolj avtorska, individualistična, bohemska ipd., tematizirala pa je tudi probleme dominantne skupnosti. S tem je postajala vedno bližja srednjeslojni mladini. Progresivni rock Franka Zappe je bil po meri teh novih srednjeslojnih poslušalcev in na drugi strani vse bolj oddaljen od nižjeslojnih poslušalcev Chucka Berryja. To novo rock glasbo so začeli upoštevati glasbeni kritiki, muzikologi, družboslovci, tudi kulturologi. Postopno je rock dobil legitimnost celo za nazaj, z večjim spoštovanjem se je začelo pisati o zvezdah rock'n'rolla 50. let. Tudi britanski kulturologi so analizirali tako starejše subkulture (na primer tedije, mode, skine itd.) kot aktualne (briljantinarje, punkerje ipd.). Kulturne študije mladine v Veliki Britaniji lahko razložimo kot dvakratno prisvajanje delavske kulture – najprej kot srednjeslojna interpretacija delavske glasbe, prek marksizma pa še kot srednjeslojna interpretacija delavskega sindikalnega gibanja.

Po našem mišljenju je razumevanje kulturne industrije, ki pride v kulturne študije mladine prek frankfurtske kritične šole, napačno. Množični mediji posredovanja informacij, tudi kulturnih, predstavljajo prvi pogoj za demokratično participacijo vseh državljanov v kulturni potrošnji sodobnih nacionalnih držav. Kulturna industrija skratka ni problem, ampak rešitev. Predstava, ki jo slikajo kulturologi prve generacije, da mladinski uporniki oblikujejo avtonomno subkulturno držo, ki si jo kasneje kulturna industrija prisvoji kot modo, je zato po našem mišljenju napačna. In to iz dveh razlogov. Prvi je, da je kapitalizem konstrukt marksistične ideologije, posledica romantičnega nelagodja s procesom modernizacije 19. stoletja. Kulturna industrija ni sovražnik, ki bi ga bilo treba uničiti, ampak je prvi pogoj za demokratičen dostop vseh do kulture po lastni meri. Na drugi problem te analize pa opozori Sarah Thornton (1996: 117). Glasbeni tisk, tabloidi in kulturna industrija nasploh so v mladinskih subkulturah od samega začetka, o njih tako poročajo, kot jih pačijo. Ko analizira »underground« in »mainstream« okus opozarja na to, da ni underground okus nikoli »čist«, ampak je vedno tudi konstrukt medijev. »Underground« okus se več čas vzpostavlja v odnosu do večinskega okusa. Razlaga Sarah Thornton je bližje našemu razumevanju sodelovanja med kulturno industrijo in mladinsko subkulturo. Industrija ne poskuša podrediti okusa vladajočim merilom, ampak ga v procesu socialne izmenjave sooblikuje. Velja pa seveda tudi obratno. Mladinski okus prek množičnih medijev povratno vpliva na starševski in dominantni svet.

V Sloveniji nekega primerljivega razvoja mladinskih subkultur v 70. letih nismo poznali. V nerazvitem medijskem prostoru (nerazvita kulturna industrija), ob majhnem številu inovativnih in avtonomnih ustvarjalcev pop glasbe ter v kontekstu konservativnega pojmovanja tega, kaj kultura sploh

je, ni bilo raziskovalcev, ki bi raziskovali mladinsko rabo rocka (predvsem hipije in punkerje). V 90. letih pa raziskovanje mladinskih subkultur ni bilo več modno in bi bilo zanj težko dobiti raziskovalna sredstva.

To pa ne pomeni, da raziskovalnega primankljaja ni mogoče nadoknadi. Zanimivo bi bilo raziskati narodnozabavno glasbo (s skupinami, kot sta Modrijani in Gadi, je popularna tudi med mladimi). Zanimivo bi bilo raziskati tako pri nas kot v svetu v veliki meri zanemarjeno subkulturo heavy metala, pa tudi slovensko pop sceno (na primer fenomen Jana Plestenjaka). Seveda pa bi morali za to najprej narediti teoretski prelom – od mladine, ki je zgolj simptom nečesa drugega (razrednega boja ali postmodernosti na primer), do mladine, ki s kulturnimi praksami izraža svoje doživljanje prostora in časa, v katerem živi.

LITERATURA

- Bašin, Igor (1999): Punkerji – punk ni mrtev, punkerji so!. V: Stankovič, Peter et al. (ur.), Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih, str. 125–134. Ljubljana: ŠOU.
- Brake, Mike (1983): Sociologija mladinske kulture in mladinskih subkultur. Ljubljana: KRT.
- Bryson, Bethany (1996): »Anything But Heavy Metal«: Symbolic Exclusion and Musical Dislikes. *American Sociological Review*, vol. 61, št. 5, str. 884–899.
- Ceglar, Miha (1999): Balkanska scena. V: Stankovič, Peter et al. (ur.): Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih, str. 75–82. Ljubljana: ŠOU.
- During, Simon (1993): Introduction. V: During, Simon (ur.): *The Cultural Studies Reader*. London in New York: Routledge.
- Fištravec, Andrej (ur.) (2002): Subkulture. Prispevki za kritiko in analizo družbenih gibanj. Maribor: Subkulturni azil.
- Frith, Simon (1986): Zvočni učinki. Mladina, brezdelje in politika rock and rolla. Ljubljana: KRT.
- Gillis, John R. (1999): Mladina in zgodovina. Tradicije in spremembe v evropskih starostnih odnosih od 1770 do danes. Šentilj: Aristej.
- Gregorčič, Marta (1999): »Vikingi ali Valhalla – skinheadi Slovenije«. V: Stankovič, Peter et al. (ur.), Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih, str. 97–109. Ljubljana: ŠOU.
- Hebdige, Dick (1980): Potkultura: značenje stila. Beograd: Pečat.
- Jurman, Primož (1999): Bikerji – sodobni jezdecji asfaltne džungle. V: Stankovič, Peter et al. (ur.), Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih, str. 111–124. Ljubljana: ŠOU.
- Kirn, Srečo (1984): Pogled na nekatere pojave v množični kulturi. V: Malečkar, Nela (ur.), Punk pod Slovenci, str. 281. Ljubljana KRT.
- Lavrič, Miran (ur.) (2011): Mladina 2011: Mladina 2010: družbeni profil mladih v Sloveniji. Maribor: Aristej.
- Levy, Giovanni in Jeane-Claude Schmidt (ur.) (1997): *A History of Young People. Ancient and Medieval Rites of Passage*. Cambridge in London: Harvard University Press.

- Maffesoli, Michel (1996): *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Makarovič, Jan (1983): *Mladi iz preteklosti v prihodnost*. Ljubljana: Univerzum.
- Mal, Domen (1999): *Rockabilly*. V: Stankovič, Peter et al. (ur.), *Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih*, str. 33–42. Ljubljana: ŠOU.
- Malvano, Laura (1997): *The Myth of Youth in Images: Italian Fascism*. V: Levi, Giovanni in Schmidt, Jeane Claude (ur.): *A History of Young People. Stormy Evolution to Modern Times*, str. 232–256. Cambridge in London: Harvard University Press.
- Michaud, Eric (1997): *Soldiers of an Idea: Young People Under the Third Reich*. V: Levi, Giovanni in Schmidt, Jeane Claude (ur.): *A History of Young People. Stormy Evolution to Modern Times*, str. 257–280. Cambridge in London: Harvard University Press.
- Miheljak, Vlado (ur.) (2002): *Mladina 2000: slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*. Maribor: Aristej.
- Muršič, Rajko (2000): *Trate vaše in naše mladosti. Zgodba o mladinskem in rock klubu 1 in 2*. Ceršak: Subkulturni azil.
- Naterer, Andrej (2002): *Otroci iz Tipluhe*. V: Fištravec, Andrej (ur.): *Subkulture, prispevki za kritiko in analizo družbenih gibanj*, str. 12–58. Maribor: Subkulturni azil.
- Passerini, Luisa (1997): *Youth as a Metaphor for Social Change*. V: Levi, Giovanni in Scmitt, Jeane Claude (ur.): *A History of Young People. Stormy Evolution to Modern Times*, str. 281–340. Harvard Cambridge in London: University Press.
- Poštrak, Milko (2002): *Uporniške mladinske subkulture. Razkazovanje lastne države*. V: Debeljak, A. et al. (ur.): *Cooltura. Uvod v kulturne študije*, str. 157–174. Ljubljana: Študentska založba.
- Prezelj, Mitja (1999): *Heavy metal - bojevniki peklenškega hrupa*. V: Stankovič, Peter et al. (ur.), *Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih*, str. 83–96. Ljubljana: ŠOU.
- Rozina, Andreja (1999): *Rave - hedonistične ptice s konca tisočletja*. V: Stankovič, Peter et al. (ur.), *Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih*, str. 53–64. Ljubljana: ŠOU.
- Siegel, Larry J. in Joseph J. Senna (1988): *Juvenile Delinquency. Theory, Practise and Law*. St.Paul, New York, Los Angeles in San Francisco: West Publishing Company.
- Skupina avtorjev (1984): *Punk pod Slovenci*. Ljubljana: KRT.
- Stankovič, Peter (1999): *Rockerji s konca tisočletja*. V: Stankovič, Peter et al. (ur.), *Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih*, str. 43–52. Ljubljana: ŠOU.
- Šaver, Boštjan (1999): *SK8 - neznani leteči predmeti*. V: Stankovič, Peter et al. (ur.), *Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih*, str. 23–32. Ljubljana: ŠOU.
- Šipuš, Klavdija (2002): *Študentsko gibanje v Mariboru 1968–1972*. V: Fištravec, Andrej (ur.): *Subkulture, prispevki za kritiko in analizo družbenih gibanj*, str. 74–100. Maribor: Subkulturni azil.

- Thornton, Sarah (1996): *Club Cultures: Music, Media, and the Subcultural Capital*. Hanover: University of England Press.
- Tomc, Gregor (1981): Živali rokenrola. *Punk Problemi*, XIX, 205/206, str. 11–18.
- Tomc, Gregor (1994): The Politics of Punk. V: Binderly, Jill in Kraft, Evan (ur.): *Independent Slovenia*, str. 113–134. New York: *Origins, Movements, Prospects*. St. Martin's Press.
- Tomc, Gregor (1999): Teze o telesu. V: Stankovič, Peter et al. (ur.), *Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih*, str. 7–13. Ljubljana: ŠOU.
- Ule, Mirjam (1988): *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Velikonja, Nataša (1999): Lezbična in gayevska scena. V: Stankovič, Peter et al. (ur.), *Urbana plemena. Subkulture v Sloveniji v devetdesetih*, str. 65–74. Ljubljana: ŠOU.
- Žižek, Slavoj (1981): Predgovor. *Punk Problemi*, XIX, 205/206, str. 1.